

Szerény búcsú a jobboldaltól

Tamás Gáspár Miklós útja a konzervativizmustól a republikanizmusig

Tamás Gáspár Miklós *Másvilág* című kötetének borítóján „az ország egyik, ha nem a legkiválóbb publicistájának” minősíti a szerzőt a baráti kritikus. Mondjuk ki mindjárt előljáróban: nincs szükség különösebb óvatoskodásra. Kicsiny ország a miénk, áttekinthető kultúrával, belátható nyilvánossággal. Bátran megfogalmazhatjuk hát: TGM nem az egyik, hanem a legkiválóbb hazai publicista. Ez a könyv pedig, az utóbbi öt év cikkeinek bőséges válogatása, hasonlíthatatlanul jelentős teljesítmény.

A *Másvilág* valóságos kis univerzum, itt, e hasábokon, bármily szokatlanul hosszú ismertetés keretében is csupán néhány motívumát vagyunk képesek felvillantani. Előbb az újságírói teljesítményről szólnunk, majd a politikai mondánivalóiról, végül az újabb világnézeti fordulatot rögzítjük.

Műfajok

Boldogult úrfi korában, Erdélyben hat esztendőn át hetilapszerkesztő: TGM talán akkor sajátítja el a könnyed és gyors írás, az elegáns és eredeti fogalmazás gyakorlatát. Ma mindenesetre mindent tud, amit kéziratpapíron tudni lehet. E cikkek csupán mint újságírói teljesítmények is lefegyverzők.

Nézzük találmra négy műfaj négy példáját: a glosszáét, a portréét, a riportét és a könyvismertetését.

A „Lelőttek egy cigányt!” mesterglossza. Egy pesti tömegverekedés során – talán még emlékszünk rá – a zürzavarban intézkedni próbáló rendőr a fegyverét használja, egy fiatalember meghal. Természetesen vizsgálat indul, ám még mielőtt befejeződne, az akkori belügyminiszter, Horváth Balázs – talán még rá is emlékszünk – köszönetet mond az intézkedő rendőröknek. Az eseményről a pártállami időket idézően borított hangú közlemény tudósít. TGM glosszája nem egyéb, mint ennek a közleménynek a szöveg-elemzése. Metszően éles logikával és epésen gonosz hangon bizonyítja, hogy, uraim, önk már megint hibáztak. A belügyminiszter, mint a közrend öre, elhamarkodott nyilatkozatával nem befolyásolhatja a vizsgálat eredményét. Ekkor a baki nyomán bizony, az alkotmányos demokráciában le illene mondani. „Az úgy nem zárult le. Sem a Zalka Máté téri ügy, sem a Horváth Balázs-ügy.”

Az „Ecsetvonások Kis János arcképe” klasszikus mintákat követő portré. Kilencvenegy öszén vagyunk, a demokratikus ellenzék egykori vezetője, a szabaddemokraták pártelnöke lemond funkciójáról. A lépés hatalmas vihart támaszt, élénk vita indul, benne nemegyszer méltatlan támadásokkal. TGM portréja apológia: állásfoglalás a vitában, védelem a támadások ellen. Egyszerre szól hőse szellemi-politikai fejlődéséről és kettejük barátságáról. A szellemi fejlődését a kritikai marxizmustól a szociálliberalizmusig, a politikai fejlődését a revizionista pozíciótól a demokratikus ellenzékén át a Szabad Demokraták Szövetségéig ível. A barátság pedig a személyiségek különbsége és a nézetek elválása ellenére mindvégig töretlen. A lemondott pártelnökre, mondja a cikk, fontos feladat vár. „Kis Jánosnak ma szerintem – túl a vezérség kísértésén és kínjain – Bibó István szerepét kellene betöltenie a mély válsággal küszködő magyar féldemokráciában.”

A „Haza: utazás” remekbe szabott riport. A román forradalom megnyitja a határokat, tíz esztendő után TGM is hazalátogathat hát. Az utazás nyomán született írás egyszerre szemérmes vallomás az úrra megtalált otthonról, és lendületes beszámoló a forradalmas napokról. A vallomás lírai: a kifejezhetetlent fejezi ki, azt, mit jelent újra megpillantani az évtizede nem látott utcákat, újra megszólítani az évtizede elhagyott barátokat. A beszámoló drámai: a nehezen megfogalmazhatót fogalmazza meg, a

forradalom kaotikus, de fölszabadító kavargását. „Igaz, hogy félnek sokan, hogy a nyelv megbicsaklik. Hogy hiányoznak a szavak. De most az egyszerű jó (sőt célirányos) magyaroknak lenni.”

„A rendszerváltás zimankója” esszévé táguló könyvismertetés. *Vers és valóság* címmel az irodalomtörténész Kabdebó Lóránt összeszerkesztve bocsátja közre Szabó Lőrinc verseit és az azokat megvilágító önéletrajzi kommentárját. A kötet megjelenését „erkölcsi és esztétikai eseményként”, „kulturális fordulatként” értékelő TGM hosszú ismertetést szentel a műnek. A sok nemzedéktársához hasonlóan szélsőjobboldali rokonszenveket tápláló, negyvenöt után a poklokat megjáró költő története modellértékűvé válik itt: a rendszerváltást szenvedések és rettegek között megülő polgártársaink sorsának modelljévé lesz. „Ha Szabó Lőrincnek nem is adott a sorsa értelmes békét, könyvéből – mely számomra a rendszerváltás legfontosabb könyve – a magam gyarlóságairól sokat tanultam. A mások szerencsétlensége vakító fényt vet arra, amit nekem kell megbánnom.”

Kádártól Borossig

A kötet két főszereplője természetesen két korszak: az elmúlt negyven meg az elmúlt négy év, a kommunizmus meg az Antall-Boross-kurzus időszaka. TGM-nek mindkettőről markáns véleménye van, noha a véleményekről nem szokás tudni, hogy az övéi. E tárgyú gondolatai ugyanis valódi *gesunkenes Kulturgut* módján szivarogtak az értelmiségi közvéleménybe: széles körben ismertek ugyan, ám forrásuk feledésbe merült.

A „létező szocializmus” megítélésének két pillére az éles antikommunizmus egyfelől és a szocialista modernizáció teljesítményeinek elismerése másfelől. Az antikommunizmuson nincs különösebb csodálkozni való, a liberális demokrácia politikai diskurzusának résztvevői valamennyien antikommunisták. Szerzőnk sajátos álláspontja itt a liberálkonzervativizmusból következik.

A *Road to Serfdomon* nevelkedett hayekianus számára nem önmagában a kommunizmus ítélendő el: általában a szocializmus is gyanús. A kommunizmus csak szélső pontja a beavatkozó szocializmusok skálájának, amolyan, mondjuk, a Pol Pot-rendszerrel egészen a skandináv jóléti szocializmusig ível.

A mi kommunizmusunk, a maga kádári formájában nem is a legveszedelmesebb megnyilvánulása ennek. Hazug és unalmas, bornirt és szellemtelen világ persze a „sötétség” és „tespedés” birodalma, olyan, amelyben maga a politika, az „agora” szűnik meg – ahogy ezt már az 1983-as TGM-opus (a mindmáig csak szamizdatban olvasható), *A szem és a kéz sérelme*zi.

Ámde és mindazonáltal, evvel együtt és ennek ellenére tudnunk kell: a létező szocializmus igenis komoly modernizációs teljesítményt nyújt. Kirádirózza a régió premodern viszonyait, átstrukturálja a társadalmat, iparosít, urbanizál, szekularizál. Ideológiája, a szovjetmarxizmus, tájainkon az első átfogó evilági eszmehalmaz, nálunk pedig éppenséggel – ne feledjük, az a publicista mondja ezt, aki mellest egy Filozófiai Intézet igazgatója – megteremtí a magyar filozófiát mint olyat: közös témákkal, egységes közönséggel, sajátos nyelvhasználatlall önállóult intézményszervelettel. Olyan modernizáció ez persze, amilyen – mégis modernizáció. S minthogy mifelénk a kommunizmus modernizál, az antikommunista indulatok gyakran csupán modernizációellenességet rejtnek.

Az elmúlt négy év, az Antall-Boross-kurzus ideológiai kvintesszenciája éppen ez. Törekvésének lényege – mondja itt a vonatkozó magisztrális esszé –: a restaurációs-romantikus forradalmiság. Az MDF

ideológusai „a múlt profétái”. Egyszerre hivatkoznak közjogi és misztikus legitimációra: a választásra, amelyet – valóban – megnyertek és a nemzeti szellemre, amelyet – állítólag – kifejeznek. A helyzetnek figyelemre méltó társadalomlélektani következménye. „A restaurációs romantikát kísérő kedélyállapot a szorongás és az ambivalencia (szemben a szocialista diktatúrával, amely félelmet és fölháborodást inspirált), mert a diszkrecionális (gorombábban fogalmazva: önkényes) hatalomgyakorlás a nép konzultálásával párosul, tehát a kiszolgáltatottság és a szabadság keveredik valamiféle forradalmi elegyben.” A bonyodalmas mondat alighanem a kurzus mindmáig legpontosabb jellemzésével szolgál.

A szabadelvű-alkotmányos demokráciával kapcsolatos kétértelmű álláspont a titka a Demokrata Fórum sokat emlegetett irányzatainak is. A „nép-nemzeti” jobboldal bevallja, a „kereszténydemokrata” centrum lebegett, a „nemzeti liberális” baloldal tagadja a párt antiliberalizmusát. Csurkáké, Antallék és Elekék – a jobb sorsra érdemes politikai közvéleményt évekig izgalomban tartó – vitája mögött mindössze ennyi van csupán.

„Neki – és mindenkinek, aki nem hunyja be a szemét – csak saját álláspontjának százszerűsége racionalizálása marad: a radikalizmus. Ebben azonban nincs okunk engedményt ismerni.” A huszonkét esztendő (!) TGM írja ezt annak idején, akkori mesteréről, a jelentős erdélyi filozófusról, Bretter Györgyről. A jellemzés azonban alighanem önjellemzésnek is beillik.

TGM radikális gondolkodó, olyan, aki saját álláspontját mindig kíméletlen következetességgel gondolja végig. Mélyreható eszmei váltásai mögött bizonyítva ez a radikalizmus munkál. Nézetrendszerének éles fordulatait bírálhatjuk, mint **Eörsi István**, aki ideológiai fejlődésének „hiányzó koherenciáját” kárhóztatja, vagy üdvözölhetjük, mint Sándor Iván, aki gondolkodásának „robbanásait” méltatja – a magyarázatát mindenképp a gondolkodói radikalitásában kell megtalálnunk. Elképesztő történeti és bölcséleti műveltséganyagát új és új formába önti, félelmetes tudását új és új paradigmába rendezi.

Fordulatok

Ez a könyv itt most egy újabb fordulatról tudósít. A kötet végén egy másik TGM-től válunk el, mint amelyikkel az elején útnak indultunk. 1989 liberálkonzervatívját 1994-re egy klasszikus republikánus váltja föl. A baloldaltól búcsút vett gondolkodó most, íme, a jobboldaltól is búcsút vesz.

A baloldaltól vett tegnapi búcsú persze határozott volt, és provokatív, a jobboldaltól vett mai búcsú bizonytalan és szerény. Mindenesetre a „szívünknek oly kedves” „liberális előfölvetések” kritikája rejtőzik mögötte. Talán nem egészen úgy állnak a dolgok, ahogy öt esztendeje állni látszottak. Talán nemcsak érdekek, vannak, hanem értékek is, nemcsak jogok vannak, hanem kötelességek is, nemcsak negatív szabadság van, hanem pozitív szabadság is. Talán szabadságunk nemcsak a politikától lehetséges, hanem a politikában is. Talán nemcsak civil-burzsoák, hanem cítőyének is vagyunk, nemcsak univerzális eszméknek hódolhatunk, hanem nemzeti patriotizmus is fűthet bennünket. A gondolatvilág ma még (és persze: már megint) mozgasban van, a fordulat valamennyi konzekvenciáját szerzőnk még nem vonta le.

A korábbi álláspont klasszikusai – Hayek és Oakeshott – már eltűnőben vannak, az új álláspont klasszikusai – Hannah Arendt és a kései, jogfilozófiát író Habermas – még nem bukkantak elő: Arendtről jóformán csak bíráló megjegyzések olvashatók, Habermasról még azok se.

A fordulat természetesen 1989 eufóriájának elmúltával magyarázható. 1989, ugye, a liberális világforradalom végleges győzelmét ígérte. „Öt évvel később a liberális forradalomnak vége, a baloldal győz Észak-Amerikában, a közöny Nyugat-Európában, s a kettő kombinációja Kelet-Európában, miközben térségünk utcáinak porát fölveri a fasiszta rohamosztagok bakancsa.”

Távoli, de talán használható analógia itt a Fukuyama esete. Tessék együtt elolvasni a japán-amerikai politológus 1989-es – világsikert hozó – esszéjét és 1992-es – dollármilliókat termő – monográfiáját. Az ott még egyszólamú érvelés itt megkettőződik: az „anyagi” jellegű magyarázat „szellemi” magyarázattal egészül ki. A liberális győzelmét nem egyszerűen vágyainkkal és értelmünkkel kell bizonyítani: lelünk elismerésre törekvő szférájával, a platon *thümoszszal* is. A történelem végében ma is lehet hinni ugyan, de már nehezebben, mint öt esztendeje. 1989 lelkesültsége oda: a kapitalizmus apológiája immár szubtilisebb érveket kíván. TGM, a magyar publicista újabb világnézeti váltásával, íme, megint a nemzetközi filozófiai diskurzus közepében találja magát.

Hiányérzet

A végén hadd fogalmazódjon meg mégis egy szerény kérdőjel és egy halvány hiányérzet!

A kérdőjel a szerkesztés koncepciója után illeszthető. A kötet bőséges válogatás ugyan, de mégiscsak válogatás fél évtized terméséből. Időrendben sorakoznak benne a legkülönbébb cikkek, a pár lapos glosszától a terjedelmes tanulmányig. Kérdés viszont, hogy ami kimaradt belőle, milyen logika alapján maradt ki. Azt vélhetnénk, hogy csak a politikai érdekű publicisztikák és esszék szerepelnek itt, hiányzik tehát mindaz, ami ezek „alatt” meg ezek „felett” állónak minősül. Az alkalmi jellegű megnyilatkozások, rövidebb vitacikkek, apróbb interjúk egyfelől, és a hosszabb teoretikus igényű tanulmányok másfelől.

Ha így van is, akkor is sok a következetlenség. Emlékszünk jelentős publicisztikára, magvas vitacikkre, fontos interjúra, amelyek az előbbi csoportból, és lényeges politikai mondani-valójú dolgozatra, amelyek az utóbbi csoportból hiányzik fájón.

Az angolul született elméleti írások, igaz, külön kötetben jönnek majd, ebbe a kötetbe is belekerült azonban angolból fordított írás, ám kimaradt belőle magyar nyelvű dolgozat. Hogyan, miért?

A hiányérzet azoknak a műveknek szól, melyek nemcsak a válogatásba nem kerültek be: még sem születtek. TGM ugyanis, egyfelől, az egyik legokosabb kortársunk. Nem lehet elhessenteni a gondolatot, hogy ezeket a pompás cikkeket valami helyett írta: az *opus magnum* helyett, amelynek megtalálására egyedül ő lenne hivatott. Legterjedelmesebb műve, a nyolcvanas évek közepéről való – és idehaza természetesen szintén hozzáférhetetlen – *Idola tribus* szintén „csupán” esszé. Az igazi nagy mű még, reméljük, hátravan. Talán most, a napi politikától eltávolodva, Chicagóban vagy Berlinben megszületik majd.

TGM aztán, másfelől, nem csupán TGM: azoknak, akiknek szerencséjük van személyesen ismerhetni, közönségesen csak: Gázsí. A TGM-cikkeken sok minden benne van Gázsiból, de korántsem minden. Gázsit, a szivarozó, sétapálcás charmeurt, az elbűvölő szómágust, a társasági anekdotamesélőt ez a könyv nem jelenítheti meg teljesen.

A nyavalygás persze felesleges. Most egyszerűen csak örüljünk neki, hogy e könyvvel kezünkben van – ismét csak a borító minősítését idézve – „legújabb kori történetünk egyik páratlan dokumentuma”.

Percz László